

Úvahy o třídách v podmínkách socialismu předpokládají nutně dvojí: předně stanovit, co je třída vůbec, to jest zjistit, co mají třídy socialistické společnosti společného s třídami v jiných společensko-ekonomických formacích; za druhé abstrahovat od tohoto obecného a společného určení a stanovit, v čem tkví to specifické, co je vlastní jen třídám socialistické společnosti. Badatelské úsilí zaměřující se na specifické je může identifikovat přirozeně jen odlišením od obecného, které mu ovšem musí vystupovat současně se specifickým, i když není jeho explicitním cílem. Ve výkladu je ale zcela možné pojednat nejprve o tom a teprve posléze o onom. Cílem této stati je pojednat o obecném, totiž o třídách ve vykořisťovatelských formacích, čili o třídách v původním a vlastním smyslu vůbec.

* * *

Skutečnost, že veliké skupiny lidí nazývané třídami vyvíjejí aktivitu zasahující tak či onak do všech základních sfér společensko-ekonomické formace, zobrazuje teorie adekvátně ve formě syntézy dílčích, analytických průřezů celkovým životním projevem tříd. Ve vlastním procesu poznávání třídní reality figurují ovšem tyto dílčí analytické průřezy neboli abstraktní určení této reality jako bezprostředně výchozí momenty.

Definování tříd v pojmech jejich ekonomického postavení je přirozeně také jen jedním z řady jejich abstraktních určení, jejichž souhrn teprve může reflektovat třídy jako složité sociální fenomény v celé jejich plasticitě. Nicméně bychom se odchýlili od marxistické koncepce, kdyby-

chom tato jednotlivá určení kladli jen eklekticky vedle sebe, anebo jim přisuzovali různou důležitost jen podle daných situačních podmínek a opomněli roli, kterou ve struktuře komponent obecně konkrétního zobrazení reálné existence tříd má zásadně bytí tříd, a jmenovitě jejich zakotvení v ekonomické základně společnosti.¹ Toto určení je, jak známo, nejpodstatnější, neboť postihuje třídy po takové jejich objektivní stránce, jež má určující význam pro orientaci veškeré třídní aktivity v daných epochálních dimenzích. Ideologické, politické a jiné nadstavbové charakteristiky tříd mají se tudíž k jejich základní charakteristice ekonomické jako formy k obsahu. To znamená, že rozhodujícím konstitutivním znakem tříd, a tedy též směrodatným kritériem stanovení třídní příslušnosti těch či oněch sociálních skupin i jednotlivců je postavení v ekonomické struktuře společnosti.

K tomu, aby fenomén tříd byl adekvátně teoreticky reflektován, je tedy třeba počítat jak s tím, že ekonomické i nadstavbové determinanty jsou komplementární, vzájemně se podmiňují a ovlivňují a jsou v tomto ohledu stejně nezbytné, tak i se specifickým charakterem strukturních vazeb mezi nimi, daným určující funkcí determinant ekonomických. Jakákoli záměna v tomto ohledu je nepřipustná. Ve svém přístupu budeme zcela ve shodě s těmi, pro něž samotná ekonomická kritéria nepostačí k *celkové* charakteristice společenských tříd, avšak zároveň v rozporu s těmi, pro něž ekonomická kritéria nepostačí k *přesnému určení* koneckonců rozhodující strán-

¹ K proheškům tohoto druhu podle našeho mínění náleží představa o tom, že o třídní příslušnosti rozhoduje příslušná ekonomická pozice pouze „po výtce“, „hlavně“ atp., že však v těch či oněch případech je třeba rozhodující kritérium hledat jinde, především v oblasti ideologické a politické. Tyto představy sdílí nejnověji například Nicos Poulantzas, který na otázku „Co jsou společenské třídy v marxistické teorii?“ odpovídá, že jsou to „skupiny sociálních činitelů, lidí definovaných h l a v n ě, ale nikoli výlučně, jejich místem ve v ý r o b ě n ě m p r o c e s u, t j. ve sféře ekonomické“ (s. 31), a na

základě tohoto obecného výměru pak v dalším legitimizuje určování třídní příslušnosti jistých sociálních skupin, jmenovitě inženýrů a techniků, podle kritérií ideologických a politických. „Tento odkaz na kritéria ideologicko-politická,“ říká například, „se týká přece vždycky třídní strukturní determinace techniků, totiž jejich místa v politických a ideologických vztazích: neredukuje se na jejich třídní pozici v dané situaci“ (s. 33). Viz Poulantzas, N.: *Les classes sociales. L'Homme et la société*, 1972, No. 24—25, s. 33.

ky objektivní role společenských tříd a jejich vztahů k jiným třídám.²

Uvedenou exponovanou roli ekonomických determinant tříd özřejmují klasické marxistické definice tříd. Frapantním příkladem je známá definice Leninova: „Třídy jsou velké skupiny lidí, které se navzájem liší svým místem v historicky určitém systému společenské výroby, svým vztahem (většinou zajištěným a vytčeným v zákonech) k výrobním prostředkům, svou úlohou ve společenské organizaci práce, a tudíž způsoby nabývání a velikostí onoho dílu společenského bohatství, jímž disponují. Třídy, to jsou takové skupiny lidí, z nichž jedna si může přivlastňovat práci druhé, neboť zaujímá rozdílné místo v určité soustavě společenského hospodářství.“³

Z uvedené Leninovy definice vysvítá, že postihnout klasické třídy (tj. třídy spjaté s vykořisťováním člověka člověkem) po stránce ekonomické ovšem vyžaduje brát také ekonomickou oblast jako strukturu a vysledovat specifika třídních projevů v jednotlivých jejich článcích a jejich vzájemné relace. V tomto ohledu je třeba počítat především s tím, že výchozí fází reprodukčního cyklu je *výroba* a že v ní se tedy koneckonců zakládá hlavní kvalita ekonomických třídních vztahů jako nejpodstatnější stránky společenských výrobních vztahů.

Společenské výrobní vztahy se však stávají vztahem klasických tříd, jak známo, pouze za určitých zvláštních předpokladů, totiž pouze tehdy, když — na podkladě určitého stupně rozvoje výrobních sil, kooperace a dělby práce — dochází k *nerovnému rozdělování výrobních prostředků*, umožňujícímu jedněm přivlastňovat si plody práce druhých.⁴ Historicky vzato, spadá tento ekonomický proces v jedno s procesem kvalitativního zvratu dělby práce v tom směru, že nadpráce jedněch se stává podmínkou existence druhých, čili v jedno s procesem negace původního společenského vlastnictví a vzniku ekonomických vztahů založených na soukromém vlastnictví výrobních prostředků. V jednotlivých historických typech vykořisťovatel-

ských společenských formací zustává zachována podstata těchto ekonomických zdrojů existence klasických tříd, mění se toliko její jevové formy.

Několikánásobnou teoretickou redukcí vyjadřující redukcí, která se odehrává v samotné praxi, totiž redukcí totality životních projevů tříd nejprve na jejich ekonomické bytí, tohoto bytí pak na sféru výroby a nakonec této sféry samé na její elementární vnitřní předpoklad — způsob rozdělení výrobních prostředků, jsme dospěli k nejpodstatnější vrstvě, v níž jsou zapuštěny kořeny společenských tříd. To znamená, že vztah k výrobním prostředkům třeba chápat jako základní, respektive rozhodující či určující moment existence tříd.

Vztah k výrobním prostředkům, daný příslušnými vlastnickými vztahy lidí, který je určujícím momentem existence tříd, bude tedy figurovat zároveň i jako směrodatné kritérium třídní diferenciace; samozřejmě za předpokladu, že kategorie vlastníků výrobních prostředků zahrnuje — ekonomicky vzato — úhrnný počet vykořisťovatelů a kategorie těch, kdož výrobní prostředky nevlastní, úhrnný počet všech vykořisťovaných. Opodstatněnost tohoto teoretického předpokladu je v konkrétní historické realitě samé, v tom, že každý vykořisťovatel tím, že participuje na přivlastňování nadproduktu vyrobeném vykořisťovanými, stává se podílníkem a ztělesňovatelem soukromého vlastnictví výrobních prostředků jako ekonomické instituce. To, že v oblasti práva se pojem soukromého vlastnictví „posouvá“ a že se rozlišují vykořisťovatelé v podobě vlastníků výrobních prostředků a vykořisťovatelé bez formálního titulu vlastníků výrobních prostředků, na podstatě věci nic nemění.

Z výše uvedeného lze dovodit, že příslušnost k vykořisťovatelům je *bezprostředně* dána jejich participací na nadproduktu, plynoucí z jejich specifických společensko-ekonomických pozic a funkcí, které zaujímají a plní v zájmu zachování instituce soukromého vlastnictví daného historického typu jako takového. Relevant-

² Sem patří stanovisko zformulované ve výše uvedené práci Nicole Poulantzase: „čistě ekonomická kritéria nestačí k určení a k lokalizování společenských tříd ... Ohled na místo v ideologických a politických vztazích společenské dělby práce je absolutně nezbytný.“ Viz tamtéž, s. 32.

³ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 29. Praha, SNPL 1955, s. 415.

⁴ Rozdělování výrobních prostředků zde vystu-

puje jako imanentní moment výroby. „Kdyby někdo řekl, že přinejmenším tehdy, když výroba musí vycházet z nějakého rozdělování výrobních nástrojů, předchází rozdělování v tomto významu výrobu, tvoří její předpoklad, pak je třeba na to odpovědět, že výroba má vskutku své podmínky a předpoklady, které tvoří její momenty.“ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 13. Praha, SNPL 1963, s. 672.

ním kritériem základního rozeskupení populace ve společnostech založených na soukromém vlastnictví výrobních prostředků, a to relevantním jak pro teoretické pojetí dichotomického modelu jednotlivých tříd vykořisťovatelských formací, tak i pro jejich empirický výzkum, bude tedy nikoli jednoduše právní forma vlastnictví či nevlastnictví výrobních prostředků, nýbrž ekonomicko-vlastnický vztah k nadproduktu.⁵ Jedině podle tohoto kritéria rozlišíme v těchto formacích dvě veliké společenské skupiny: vykořisťovatele a vykořisťované. Považujeme-li kritérium ekonomicko-vlastnického vztahu k nadproduktu za bezprostředně závazné pro identifikaci dvou protikladných a ve své nejhlubší podstatě homogenních společenských skupin, činíme tak ovšem při vědomí toho, že toto kritérium se takto stává funkčním jen jako derivát nejzákladnějšího kritéria vlastnických vztahů k výrobním prostředkům. Obdobně je tomu přirozeně se všemi dalšími komplementárními kritérii, za pomoci nichž dokresluje profil ekonomického bytí daných společenských skupin, a eo ipso tedy tyto skupiny také různě definujeme.

Z kontextu dosavadního výkladu vyplývá, myslím, dost jasně, že vykořisťovatele a vykořisťované chápeme jako a) sociální skupiny, b) druh sociálních skupin nazývaných třídami, c) druh tříd, totiž klasické třídy.

Sociální skupinou nerozumíme prostě jakýkoli soubor lidí, vydělený v daném společenském celku podle arbitrárně zvolených kritérií, nýbrž pouze soubor lidí založený na znacích, které mají pro vysvětlení vývoje a struktury daného společenského systému v tom či onom smyslu podstatný význam. Sociální skupina v tomto pojetí implikuje tudíž existenci určitého komplexu specifických sociálních vztahů, které vznikají a rozvíjejí se v důsledku určitých specifických momentů činnosti subjektů daného souboru. Elementární zdroj této činnosti samé tkví v oblasti přírodně a společensky podmíněných potřeb jejich nositelů. Ty pak podmiňují procesy vyšších

úrovní integrovanosti sociálních skupin, jejichž výrazem bývají analogické postoje, zájmy a aspirace, a tím tedy i jisté analogické projevy psychické.

Ve shodě s jinými marxistickými sociology máme za to, že pospolitosť psychická není konstitutivním znakem sociálních skupin jako takových, jak se domnívá např. Z. Bauman.⁶ Pospolitosť určitých objektivních potřeb vlastních dané sociální skupině si totiž její příslušníci nemusí vždy uvědomovat. Příkladíme se k stanoviskům Wiatra a Szczepańskiego, že sociální skupiny jsou vymezovány objektivními znaky.

Subjektivně nereflektované objektivní identifikační znaky dané sociální skupiny mohou se pojit jen s živelnou aktivitou jejich příslušníků. Chceme-li postihnout zkoumané společenské fenomény ve vývoji, pak ovšem vezmeme sociální skupinu tohoto typu jako výchozí vývojovou formu souboru lidí s určitými objektivními identifikačními znaky, která je posléze zaměňována formami dalšími podle toho, jak vstupují do hry elementy uvědomělosti a do jaké míry se skupina integruje. Je zřejmé, že z tohoto hlediska sociální skupina na vysokém stupni integrovanosti podržuje v komplexu svých specifických diferencí neustále své původní konstitutivní objektivní znaky. V souhrnu identifikačních znaků integrovaných skupin existují ovšem, všeobecně vzato, různé možnosti, respektive varianty jejich vzájemných vztahů, a tím i jejich významnosti a funkce jeho znaků skupinotvorných. My se v intencích svého pojednání zajímáme o variantu, kdy ony původní konstitutivní objektivní znaky představují zároveň podstatný komponent celého komplexu identifikačních znaků.

Jestliže jako základní skupinotvorné znaky vystupují momenty výrobních vztahů, jestliže tyto momenty mají zároveň epochální význam, to jest ztělesňují podstatné stránky výrobního způsobu, a konečně, jestliže tyto momenty podmiňují dialekticky protikladné potřeby a zájmy příslušníků daného velkého souboru lidí

⁵ V tomto ohledu není zcela jasné stanovisko Leszka Nowaka: „Říká se zde (rozuměj v 2. části III. dílu *Kapitálu* — J. H.) tudíž, že vlastnictví výrobních prostředků určuje vlastnictví nadvýrobků ... V žádném případě však z toho nevyplývá, že právě první z těchto rysů je třeba uznat za kritérium třídního rozdělení. I když by se snad našly Marxovy nebo Engelsovy formulace, z nichž by vyplývalo, že jako kritérium třídního rozdělení používají kritérium vlastnictví výrobních prostředků, podstatné je

však to, že takových formulací není — pokud se mi to podařilo zjistit — v jediné práci, v níž se pojednává o teorii tříd systematicky, v *Kapitálu*. Naproti tomu se tam mnohokrát používá kritéria vlastnictví nadvýrobku.“

Nowak, L.: *Marxowski model struktury klasowej społeczeństwa kapitalistycznego*. Studia socjologiczne. 1972, 2, (45), s. 5—45.

⁶ Viz Bauman, Z.: *Zarys socjologii*. Warszawa, PWN 1962, s. 236.

vůči jiným takovým souborům, jde o sociální skupinu sui generis, o níž za určitých podmínek hovoříme jako o klasické třídě. O jaké podmínky se jedná?

Pojmeme-li výše uvedené specifické skupinotvorné znaky historicko-geneticky, shledáme, že mají nejenom podstatný význam pro celkové možnosti jednání příslušných sociálních skupin, ale že existují vždycky dříve, než si je jejich nositelé začnou uvědomovat a ve shodě s tím také jednat. Nejde přitom přirozeně o hypostázi kategorie společenského bytí, nýbrž pouze o úroveň korespondence, adekvátnosti tohoto bytí, pojatého jako obsah, jeho jevo-
vým formám. Klasické třídy se konstituují nikoli prostě jen svou objektivní materiální společenskou pozicí a z ní plynoucí identitou objektivních potřeb a zájmů, ale teprve určitými specifickými postoji vůči jiným třídám, které se z oněch objektivních daností subjektivním přispěním vyvinou, totiž postoji nepřátelskými. A ty jsou možné jako postoje ne dilčích lokalit, ale právě jako postoje celých velikých, to jest celonárodních skupin jen na základě jejich jisté uvědomělosti a organizovanosti. Jedině pak také mohou takové skupiny vystupovat se svými vlastními požadavky svým vlastním jménem. „Pokud milióny rodin,“ napsal Marx, „žijí v hospodářských existenčních podmínkách, které odlišují jejich způsob života, jejich zájmy a jejich vzdělání od životního způsobu, zájmů a vzdělání druhých tříd a stavějí je nepřátelsky proti nim, potud tvoří třídu... Pokud existuje mezi parcelovými rolníky jen místní souvislost, pokud totožnost jejich zájmů neploď mezi nimi společenství, národní spojení a politickou organizaci, netvoří třídu.“⁷

Jak patrně, kategorie společenské třídy naprosto není kategorií úzce ekonomickou, nýbrž sociologickou. S ohledem na to musíme v genealogii tříd rozlišovat přinejmenším tři vývojová stadia. Nejprve existuje třída v zárodečné, respektive nerozvinuté podobě jako sociální skupina ve své elementární danosti ve sféře ekonomického bytí, ještě bez sebeuvědomělých reflexů ve sféře společenského vědomí a institucí. V tomto „prenatálním“ stadiu vývoje tříd

neboli „tříd o sobě“, máme-li použít obrazu zakladatelů vědeckého komunismu, lze sice u jejich příslušníků zjistit určité typické projevy jako funkce jejich stejného ekonomického bytí, avšak zatím jen jako projevy od sebe víceméně izolovaných jedinců, a nikoli ještě jako projevy určitého povědomí třídní sounáležitosti, a tedy také třídního boje. Třída v pravém a vlastním slova smyslu se konstituuje v míře, v níž se u příslušného souboru lidí takové povědomí třídní sounáležitosti vytváří a proniká do praxe jako třídní hnutí a třídní boj. Probuzení třídního sebeuvědomění a třídního antagonismu ve formě politického uvědomění a politické organizace, jež samo o sobě je kvalitativním zvratem v celkovém procesu vzniku a vývoje tříd jako takových, rozevírá přirozeně celou škálu úrovní sepětí bytí a vědomí, objektivních potřeb a subjektivních zájmů, zkrátka obsahu a forem v životě tříd. A je nepochybně zcela oprávněné vydělit jako zvláštní stadium v celkové evoluci „třídy pro sebe“ stav, kdy tento obsah nalezl svou neadekvátnější formu.

Uvedenými stadii procházejí třídy jako subjekty praktické činnosti, reagující a vyrovnávající se se svou celkovou životní situací, v níž se v jednotlivých vývojových etapách dané společnosti ocitají. Zkušenosti provádějící praktickou činnost tříd pronikají zákonitě do vědomí jejich příslušníků a tuto činnost nepřetržitě zpětně ovlivňují. Celkový ráz těchto objekt-subjektových vazeb, podmíněný časoprostorovými parametry, je dán konkrétní relací neuvědomělých a uvědomělých elementů v třídním hnutí, to jest tím, v jakém smyslu a do jaké míry je příslušná činnost založena — vzhledem k daným objektivním podmínkám — na nepoznaném nebo naopak na poznaném. Prvotní projevy třídního uvědomování plynoucí z běžné, každodenní empirie tříd mají živelný charakter. „Živelný prvek“ nelze tudíž chápat jako naprostou absenci uvědomělosti, neboť „není v podstatě ničím jiným, než začáteční formou uvědomělosti“.⁸ Přitom třeba mít samozřejmě na paměti, že „je však živelnost a živelnost“.⁹ Tak například „byly-li rebelie pouze povstáním utlače-

⁷ Marx K. — Engels B.: *Spisy*, sv. 8. Praha, SNPL 1960, s. 229.

⁸ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 5. Praha, SNPL 1953, s. 387.

⁹ Viz tamtéž.

ných lidí, pak systematické stávky byly již výrazem počátků třídního boje, ale právě jen počátků".¹⁰ Rozvinutou jevovou formou třídního vědomí je ideologie překračující rámec bezprostředních empirických poznatků a vyjadřující třídní zájmy na vyšší úrovni zobecnění těchto poznatků. I tu, ve sféře ideologie — jejíž předními institucionálními představitelkami jsou v novodobých dějinách politické strany — je nutno ovšem rozlišovat řadu nuancovanějších etap podle toho, kdy a jakou ideologii si třídy tvoří, jakými institucemi je vyvíjena a koneckonců podle toho, v jaké míře proniká do mas. Mezi uvědomělostí a uvědomělostí může být podstatný rozdíl. Hnutí, které se jeví jako uvědomělé v jednom ohledu, může být v jiném ohledu jen hnutím čistě živelním. To plasticky ozřejmuje Lenin na případu stávek v Rusku v devadesátých letech minulého století. „Stávky bývaly v Rusku i v sedmdesátých a šedesátých letech (dokonce i v první polovině 19. století) a byly provázeny „živelním“ ničením strojů atd. Ve srovnání s těmito „rebeliemi“ lze stávky devadesátých let nazvat dokonce „uvědomělými“ — tak značný je pokrok, který za tu dobu udělal dělnické hnutí... Samy o sobě byly tyto stávky bojem trade-unionistickým, nikoli však ještě sociálně demokratickým... V tomto smyslu stávky devadesátých let, přes obrovský pokrok ve srovnání s „rebeliemi“, zůstávaly hnutím ryze živelním.“¹¹

Mezi praktickým hnutím třídy, jehož charakteristickým rysem je vždy určitá spontaneitní tendence, a teoretickým vyjádřením jeho potřeb ve formě ideologie nezeje ovšem propast. Vždyť jak živelné hnutí, jež je bezprostředním projevem potřeb a zájmů třídy, tak i hnutí orientované ideologií jakožto zprostředkovaným výrazem těchto potřeb a zájmů vyvěrají z těchto objektivních zdrojů. Proto také třídní ideologie — ať už jsou její myšlenkové filiace jakékoli — se může etablovat jako adekvátní třídní ideologie, jen když vyjadřuje návaznost na zákonitě vývojové tendence vlastní danému živelnému hnutí.

To, jak určitá ideologie vyjadřuje objektivní potřeby dané třídy, závisí ovšem rozhodným způsobem na jejím specifickém historickém profilu a koneckonců tedy na

roli, kterou jí vymezuje výrobní způsob, s kterým je spjata. Nebudeme-li zatím ozřejmovat různé druhy této korespondence třídní ideologie třídním potřebám na jednotlivých historických případech a spokojíme-li se jen tou nejzákladnější klasifikací, rozlišíme — podle dvou základních typů tříd — dvě kvalitativně rozdílné struktury ideologicko-politického třídního uvědomění: třídní vědomí všech tříd mimo dělnickou třídu, které není ve svém celku založeno na vědeckém poznání širších souvislostí společenského vývoje, a třídní vědomí dělnické třídy, které tuto kvalitu má.

Je jasné, že nevědecká ideologie může podat jen víceméně deformovaný obraz společenských vztahů a místa a funkce, které v nich dané třídy připadají. Nicméně toto „falešné vědomí“, třeba i sebevíce zkreslující historickou skutečnost, může mít plnou způsobilost pro plnění třídně služební funkce. A je pouhou logickou inkluzí tohoto tvrzení, že i nevědecká ideologie dosahuje v určitém bodě svého optima vzhledem k objektivním třídním potřebám.

Neschopnost tříd spoutaných svou objektivní společenskou pozicí a třídně egoistickými zájmy rozpoznat pravdivě tuto svou společenskou pozici, svou funkci a perspektivu svého vývoje se nejnázorněji prokazuje u buržoazie. Ačkoli je jako třída v určitých fázích svého vývoje a v určitých ohledech zainteresována na racionálním vědeckém poznání, je s to jej do určité míry rozvíjet v některých dílčích oblastech společenské skutečnosti, nikdy však při zkoumání podstaty společenského systému jako celku. Buržoazní ideologie ani nemůže vstřebat vědecké poznatky o sobě jako ztělesňovatelce kapitálu, jehož negace je historicky nevyhnutelná, nemá-li popřít sama sebe. A tak buržoazie nepropouštějící do svého vědomí pravdivé poznání svého vlastního postavení vytváří si svou ideologii nutně jen jako falešné vědomí. Skutečnost, že na rozdíl od předchozích společenských formací jsou vykořisťovatelské vztahy v kapitalismu relativně obnaženy, nutí buržoazii k tomu, aby — s ohledem na široké masy pracujících, jejichž podporu potřebuje k uhájení své dominantní pozice — svou ideologii budovala tak, aby meri-

¹⁰ Viz tamtéž.

¹¹ Viz tamtéž.

torně vyjadřovala, ale formálně zároveň zastírala její nejvlastnější třídní zájmy.

Zcela jinak je tomu s ideologií proletariátu — třídy, která je nucena hledat cestu k zrušení daného společenského statu quo. Proletariát, jak známo, jeho bytí, jeho začlenění ve společenské strukturu nejen nespoutává v jeho možnostech proniknout k podstatě dějinného vývoje a svého vlastního postavení a role v něm, ale vytváří pro ně naopak potřebné objektivní podmínky. Tyto možnosti se ovšem neproměňují ve skutečnost automaticky. To dosvědčují celé dosavadní dějiny dělnického hnutí. Prokazují, že reálné vědomí dělnické třídy není nic předem daného ani konstantního, že má v různých podmínkách různou úroveň, na které závisí, co dělnická třída, respektive její jednotlivé skupiny, pokládají za svůj zájem a jak se to promítá v jejich praktické činnosti. Jak známo, ne každý zájem, který dělnická třída může právě sledovat, lze chápat jako progresivní. Tím je jenom tehdy, pomáhá-li splnit dělnické třídě její dějinné poslání: svrhnout kapitalismus a dosáhnout své vlastní, a tím i obecně lidské emancipace. A to je právě možné jen tak, že do sféry politiky, prováděné v zájmu dělnické třídy, vstupuje v potřebné míře vědecká teorie. Jedině pak překračuje ideologie dělnické třídy svou skupinově funkční dimenzi a stává se funkční i na základě své poznávací hodnoty.

Vědecká, marxistická ideologie je základním subjektivním předpokladem uschopnění proletariátu k vyřešení jeho dějinných úkolů. Přesto ovšem sama o sobě subjektivní faktor v úplnosti ještě nevytváří. K tomu je třeba, aby revoluční ideologie přešla do mas a tím se proměnila v materiální společenskou sílu. Základní podmínkou a zprostředkujícím článkem tohoto procesu je v daném případě revoluční politická strana proletariátu. Nejvýznamnějším a nejkompetentnějším mluvčím třídních zájmů dělnické třídy jsou v soudobé epoše komunistické strany. Dosavadní zkušenosti nás přesvědčují, že jediné pod jejich vedením je dělnická třída schopna vystupňovat svůj třídní boj s buržoazií v revoluci, která likviduje kapitalismus a nastoluje nový společenský řád — socialismus. Bez avantgardní role komunistických stran nelze reálně očekávat ani další úspěchy v boji dělnické třídy proti

soudobému státně monopolistickému kapitalismu, ani další úspěchy při výstavbě socialismu a komunismu. To je dáno právě tím, že komunistické strany — díky vědecké ideologii marxismu-leninismu, z níž vycházejí — jsou nejústrojnějším propojením dělnického hnutí se socialismem.

Plně vyzrálá třídní subjektivita proletariátu předpokládá tedy komunistické, marxisticko-leninské uvědomění rozhodujících částí proletariátu, které jediné může, jsouc vědeckého charakteru, orientovat třídní boj proletariátu správným směrem, tj. k plnění základních a perspektivních cílů. Bez marxisticko-leninského uvědomění je proletariát s to vyvinout svou třídní politickou subjektivitu jen k reflexi bezprostředních úkolů a zájmů, tj. může dospět jen k orientaci na reformu buržoazního řádu, nikoli na jeho likvidaci. K tomu, aby proletariát provedl socialistickou revoluci tedy nestačí, aby uskutečnil — jako dřívější revoluční třídy — své bezprostřední třídní zájmy, nýbrž musí je „přesáhnout“. Proto také historická mise proletariátu je mnohem náročnější. Bezprostřední požadavky dílčího vylepšení životních podmínek pro proletariát v rámci kapitalismu, vyjadřující reálné rozpory kapitalismu a jejich proniknutí do vědomí proletariátu, mohou být adekvátně posouzeny pouze v širším kontextu třídního boje s ohledem na to, zda a jak napomáhají plnění základních úkolů proletariátu.

To ovšem neznamená, že by třídní vědomí proletariátu bylo dáno snad teprve v uvedené vrcholné formě. Třídní vědomí jako vědomí široké, národní a v jisté míře i internacionální sounáležitosti všech, kdož mají příslušné ekonomické postavení, vzniká samozřejmě dřív, totiž se vstupem proletariátu do politické arény, to jest od okamžiku vytyčení jistých vlastních specifických požadavků a jejich prosazování prostředky politického boje. Třídní boj v pravém a vlastním slova smyslu má totiž vždy politický charakter. Přitom předmět tohoto boje samého není sám o sobě rozhodující. Bylo by omylem se domnívat, že politický boj se vede jen za jakési čistě politické postuláty. I boj za ekonomické požadavky přerůstá v boj politický, je-li veden v měřítku celé země a řízen s ohledem na tuto širokou návaznost jednotlivých akcí.

Politické vědomí a politický boj dělnic-

ké třídy, který živelně vyrůstá z dělnického hnutí samého, může sice už na úrovni trade-unionistické politiky znamenat boj za specifické proletářské požadavky, avšak jen zmírňující negativní stránky jejich životního postavení, způsobené kapitalismem. Jakákoli politická koncepce, která nevychází z vědy, je v případě proletariátu eo ipso koncepcí politiky buržoazie, která neustále infiltruje do dělnického hnutí. Dosahuje-li proletariát pouze takového nižší formy politického uvědomění, znamená to, že jako třída reflektuje jen určité parciální stránky svého společenského postavení, k jejichž odstranění se právě sjednocuje, avšak že ještě všestranně nepronikl do třídních relací kapitalistické společnosti, a tudíž se ještě neorientoval ve svých nejzákladnějších politických úkolech. Proletariát, který reflektuje své bezprostřední zájmy, ale nikoli ještě své zájmy základní, může už představovat do určitého stupně integrovanou sociální skupinu, a tudíž i třídu. Avšak nelze přehlédnout, že takovýto proletariát, který není ještě na úrovni svých objektivních úkolů a zaujímá proto nevyhnutelně v politice zároveň v té či oné míře pozici proburžoazní, je sice už třídou, ale třídou nevyzrálou, třídou s ne ještě plně vyvinutou politickou subjektivitou. „Uvědomění dělnické třídy nemůže být uvědoměním opravdu politickým, nejsou-li dělníci naučeni reagovat na všemožné případy zvláště a útlaču, násilí a zneužití, ať se jich dopustily kterékoli třídy; a při tom na ně reagovat právě z hlediska sociálně demokratického a nikoli z nějakého jiného. Uvědomění dělnických mas nemůže být opravdu třídním uvědoměním, jestliže se dělníci nenaučí na konkrétních a zároveň naprosto palčivých (aktuálních) politických faktech a událostech pozorovat každou z ostatních společenských tříd ve všech projevech duševního, mravního a politického života těchto tříd.“¹²

Typickým reprezentantem proletariátu, který není ještě plně politicky uvědomělý, jsou masy členstva reformistických a oportunistických stran. Specificky dělnické prvky politiky těchto stran tkví v prosazování požadavků výhodnějších podmínek pro prodej pracovní síly. V míře, v níž však toto své úsilí absolutizují a ponechávají přitom stranou vědecky zdůvod-

něné vzdálenější cíle dělnického hnutí, znemožňují proletariátu dosáhnout opravdové politické subjektivity a v nejpodstatnějších otázkách, týkajících se bytí či nebytí buržoazního řádu, jej zavádějí na scestí jemu jinak bytostně cizí buržoazní politiky. Je právě stěžejním úkolem komunistických stran tyto neblahé důsledky oportunismu všech druhů v dělnickém hnutí paralyzovat a zajistit, aby se proletariát ideologicky a politicky nepřimyká k boji za zájmy jiných a sobě antagonistických tříd, nýbrž rozvinul svou vlastní, vědecky fundovanou třídní politiku.

Jestliže se pravicoví vůdci oportunistických „dělnických“ stran zasazují o to, aby proletariát byl co nejméně vtahován do politického boje za své základní zájmy, osou komunistické politiky je zásadně všestranné stimulování takového boje, rozmach masového politického hnutí proletariátu.

Nyní, když jsme charakterizovali společenskou třídu jako stěžejní kategorii marxistické sociologie a poukázali na to, že antagonistická jednota protikladných tříd vykořisťovatelů a vykořisťovaných je modelem postihujícím nejzákladnější podstatu vykořisťovatelských společensko-ekonomických formací, je třeba nastolit otázku *konkretizace tohoto modelu*. Tento model, vypracovaný marxistickou teorií, je totiž jako každý teoretický model společenské skutečnosti založen na abstrakci od nejrůznějších rysů konkrétních společenských struktur. Tyto abstrahující předpoklady mají ovšem svůj plný *raison d'être*, neboť právě pouze pominutím všech jevů, které začleňují mechanismy příslušných výrobních způsobů a jimi podmíněných společenských procesů, je možné pronikat k jejich podstatě. Je ovšem nábílední, že svou funkci nástroje pravdivého poznávání společenské skutečnosti může mít tento model jenom za podmínky, že se nepodlehne „optickému klamu“ a tento model se nezamění za tuto skutečnost samu. Reálné společenské struktury se vyvíjejí podle modelových zákonů, vázaných na zjednodušené podmínky, právě jen mnohonásobným zprostředkováním konkrétnějšími společenskými vztahy.

K abstrahujícím předpokladům patří v první řadě předpoklad, že se zákony toho kterého historického typu výrobního způ-

¹² Viz tamtéž, s. 425.

sobu vyvíjejí v „čistém stavu“, že tu není žádného „znečištění“ ani pozůstatky předchozích, ani zárodky budoucího společenského řádu. Zmíněný model předpokládá existenci vždy jen jednoho určitého způsobu výroby s polaritou dvou antagonistických tříd. V reálně existujících společensko-ekonomických formacích však výrobní způsob, na němž je daný model založen, není výlučným, nýbrž hlavním výrobním způsobem, s nímž se tak či onak pojí torza jiných výrobních způsobů.¹³ A právě tato okolnost vyvolává potřebu pojmového i terminologického rozlišení třídních fenoménů téhož řádu, avšak jiné základní kvality a společenské funkce. S tímž oprávněním, s nímž odlišujeme hlavní výrobní způsob od vedlejších, odlišujeme od sebe *třídy hlavní a vedlejší*.

Jestliže předsocialistické třídní společenské formace jsou vykořisťovatelského charakteru, znamená to, že v předsocialistické epoše je pro hlavní třídy příznačné, že si zásadně jedna přisvojuje práci druhé. Vedlejší třídy však mohou být zásadně dvojího typu: a) ty, jež jsou spjaty vztahem vykořisťování jedné druhou, a b) ty, jež jsou spjaty s prostou zbožní výrobou a jejichž zdroj důchodu pochází z jejich vlastní práce. Nehledě na to, že konkrétní společenská pozice a perspektivy jednotlivých vedlejších tříd mohou být — v závislosti na jejich povaze a časoprostorových parametrech — velice rozdílné, jedno jim je vždy společné: společensko-ekonomická podřízenost třídě ztělesňující dominantní pól hlavního výrobního způsobu, a tím i víceméně silná tendence k proměně své vlastní podstaty. S ohledem na tuto tendenci je možno nazývat vedlejší třídy také třídami *přechodnými* (na rozdíl od relativně stabilizovaných hlavních tříd). Příkladem takové vedlejší a přechodné třídy jsou poburžoazňující se feudálové po buržoazní revoluci anebo zbožní malovýrobci, kteří na určitém stupni vlastního vývoje ustrnuli a dlouhodobě koexistují s jinými třídami.

Dalším abstrahujícím předpokladem modelu antagonistických tříd vykořisťovatelů a vykořisťovaných je abstrakce od rozdílů, které existují mezi příslušníky těchto tříd jak v oblasti jejich společenského bytí, tak i vědomí. Ve skutečnosti však takové roz-

díly existují v nejrůznějších ohledech a směrech a na jejich základě se tyto třídy vnitřně rozčleňují na četné, více nebo méně významně užší *třídní skupiny*. Nejvýznamnější z nich lze vydělit zejména na základě konkrétních kritérií podle charakteru práce, důchodu a subjektivních předpokladů a objektivní funkce při realizaci třídních zájmů.

Zvlášť významné třídní skupiny podle charakteru

1. práce:

- a) fyzicky pracující — duševně pracující;
- b) výkonní pracovníci — řídicí pracovníci;
- c) produktivní — neproduktivní;

2. důchodu:

- a) různé frakce tříd určované podle oblasti ekonomické aktivity a formy důchodu;
- b) různé vrstvy tříd respektive jejich užších skupin podle velikosti důchodu (obvykle třístupňové schéma);

3. subjektivních předpokladů a objektivní funkce při realizaci třídních zájmů:

- a) různé skupiny podle úrovně jejich třídního uvědomění, organizovanosti a akceschopnosti;
- b) základní masa členů třídy bezprostředně angažovaných v praktické společensko-ekonomické činnosti — menší část členů třídy, vystupujících jako ideologové a politici třídy.

Atd.

Není snad třeba zvlášť zdůrazňovat, že pouze co nejvšestrannější, tj. jak ekonomickou, tak sociologickou, psychologickou a další analýzou uvedených a ještě dalších třídních skupin je možné zmapovat daný sociální terén v celé jeho plasticitě a zároveň také prokázat a ozřejmit validitu třídního modelu. Není však úkolem této stati podat specifikaci, a tedy rozlišení sociálních pozic, rolí a reálné aktivity jednotlivých třídních skupin. K celé této problematice chceme zde meritorně poznamenat jen jedno: Do úrovně třídních postojů se příslušníci „tříd o sobě“ nepovznášeji nejen naráz — jak už o tom byla řeč na předchozích stránkách —, ale ani ne rovnoměrně. Máme-li na zřeteli to, co charakterizuje pohyby mas, a nikoli výjimeč-

¹³ Stupeň přiblížení modelu skutečnosti je ovšem v různých případech různý v závislosti na tom.

v jakém stadiu svého vývoje se zkoumaná společnost nachází, jak je vyvinuta.

ných jednotlivců, zjišťujeme v sebeuvědomovacích procesech třídy, jak známo, četné nerovnoměrnosti podmíněné právě vnitrotřídní skupinovou strukturou. Při výzkumu reálné třídní aktivity, kdy dešifrujeme objektivní ekonomické kořeny specifických dispozic jednotlivých třídních skupin, jakož i jejich projevy v oblasti nadstavbové, vytanou nám skupiny, které nejadekvátněji a rozhodujícím způsobem vyjadřují a hájí nejzákladnější objektivní třídní zájmy. Nazýváme je obvykle *jádry velkých tříd*. Pro sociologickou analýzu je přitom signifikantní, že jsou založeny na vysoké kongruenci dílčích faktorů jejich ekonomického a v té či oné míře i společenského postavení a celkového životního způsobu.

Ještě však poznámku k samé koncepci třídních skupin z hlediska sémantického.

Požadavek terminologické a pojmové jednoznačnosti, který je třeba ve vědě respektovat, vyžaduje, aby bylo jasné řečeno, zda pojem třídy může být vůbec zásadně používán jako odraz částí velkých tříd, či zda je vyhrazen výlučně pro největší sociální skupiny ztělesňující základní kvalitu výrobního způsobu, jak se někdy soudí.

Ve smyslu určení, které jsme podali výše, jsou třídy sociální makroskupiny, jejichž podstatný rys je dán řádem, který umožňuje, aby jedna z nich si přisvojovala práci druhé. „A co jsou třídy vůbec?“, táže se Lenin a odpovídá: „Je to řád, který jedné části společnosti dovoluje přisvojovat si práci části druhé.“¹⁴ Z tohoto vymezení plyne, že velká sociální skupina se stává klasickou třídou na základě své elementární pozice a funkce ve vykořisťovatelských vztazích, avšak nikterak z něho nelze dovozovat, že termínu třída lze v intencích marxisticko-leninské teorie použít pouze a výlučně pro *úhrnné soubory všech vykořisťovatelů a vykořisťovaných*. Z hlediska teorie vzniká otázka, proč nerozlišit třídy podle velikosti a nemít tedy pojem *velké třídy*, který reflektuje vykořisťovatele a vykořisťované jako *úhrnné soubory*, a vedle toho pojem relativně *menších, dílčích, respektive specifických tříd*, reflektující toliko určité homogenní

části oněch nejširších třídních globalit. To, máme za to, potvrzuje kontext děl klasiků marxismu-leninismu. Aniž máme k dispozici systematickou obsahovou analýzu jejich příslušných textů, uvedeme několik výmluvných formulací. Tak už v *Manifestu Komunistické strany* se praví: „Celá společnost se stále více štěpí ve dva velké nepřátelské tábory, ve dvě *velké*, přímo proti sobě stojící třídy: buržoazii a proletariát“ (podtrhl J. H.).¹⁵ Také v poslední, jen započaté dvaapadesáté kapitole svého díla *Kapitál*, nadesané *Třídy*, Marx opakovaně hovoří o tom, že „námezdní dělníci, kapitalisté a pozemkoví vlastníci tvoří tři *velké* třídy moderní společnosti, založené na kapitalistickém způsobu výroby“ (podtrhl J. H.).¹⁶ Používali-li zakladatelé vědeckého komunismu termínu „*velké třídy*“, je jen nanejvýš logické, že se nerozpakují použít termínu třída zároveň k označení fenoménu sice stejné podstaty, který však je jen dílčí komponentou některé z oněch velkých tříd. Například v prvním dílu *Kapitálu* hovoří Marx nejen o třídě námezdních dělníků, ale také o její části — i když nejvýznamnější, nicméně ale přece jen části — jako o *třídě*. „Je samozřejmé, že tou měrou, jak se vyvíjejí stroje a jak se hromadí zkušenosti u *speciální třídy* strojových dělníků, vzrůstá přirozeně rychlost, a tím intenzita práce.“ (Podtrhl J. H.).¹⁷ Nebo například ve třetím díle *Kapitálu* v souvislosti s analýzou mzdy za dozor čteme, že se „tato mzda za dozor se vznikem *početné třídy průmyslových a obchodních ředitelů* dostávala jako každá jiná mzda za určitou úroveň...“ (podtrhl J. H.).¹⁸ Nejinak je tomu u Lenina. Tak například podle něho „pracující a vykořisťované masy na venkově... jsou reprezentovány ve všech kapitalistických zemích těmito *třídami*: Za prvé zemědělským proletariátem... Za druhé proletáři neboli parcelovými rolníky... Za třetí maloroľnictvem, tj. drobnými zemědělci...“ (podtrhl J. H.). Z této citace je nejen patrné, že Lenin rozhodně nelegitimizoval termín třída jen pro ta největší třídní uskupení, ale že jej nadto chápal jako synonymum slova třídní vrst-

¹⁴ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 31. Praha, SNPL 1955, s. 268.

¹⁵ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 4. Praha, SNPL 1958, s. 429.

¹⁶ Marx, K.: *Kapitál*. Díl 3. Č. 2. Praha, SNPL 1956, s. 432.

¹⁷ Marx, K.: *Kapitál*. Díl 1. Praha, SNPL 1954, s. 436.

¹⁸ Marx, K.: *Kapitál*. Díl 3. Č. 1. Praha, SNPL 1955, s. 409—410.

va. Jakékoli pochybnosti v tomto ohledu vyvracejí formulace jako „když však přecházíme k takové *vrstvě*, jako je střední rolnictvo, ukazuje se, že je to *třída*, která kolísá“ (podtrhl J. H.).¹⁹ Pro jistotu — aby se předešlo možnému nedorozumění — poznamenejme, že ovšem termín třídní vrstva či vrstva třídy v marxistické teorii a termín vrstva v buržoazní teorii mají naprosto odlišný význam: zatímco v prvním případě se podtrhuje právě *třídní* charakter vrstvy, v druhém se naopak popírá.

Třetím hlavním směrem konkretizace marxistického modelu rozporné jednoty dvou velkých antagonistických tříd je na jedné straně zřetel k sociálním skupinám, které jsou sice do třídních antagonismů zprostředkovaně vpleteny, avšak jako takové přímo a bezprostředně třídní charakter nemají, na druhé straně pak ke skupinám, které sice mají evidentně třídní rysy, avšak třídně ambivalentní (ať ekonomického či nadstavbového rázu).

V této stati se můžeme této problematice dotknout jen na jednom vybraném případě.

V souvislosti s analýzami třídní struktury kladou se někdy souřadně vedle sebe *velké třídy a inteligence*. Na první pohled je patrné, že v případě velkých tříd a inteligence běží o zcela rozdílné sociální skupiny. V otázce třídní příslušnosti se, jak jsme viděli, orientujeme primárně podle základní ekonomické pozice, kdežto kritériem příslušnosti ke skupině inteligence je status profesionální. Skutečnost, že ve společnosti existuje zvláštní skupina lidí profesionálně se zabývajících duševní prací (respektive prací s převahou duševních operací), je *sama o sobě* pro stanovení pozice jejich příslušníků v třídní struktuře právě tak irelevantní, jako jde-li naopak o manuální pracovníky, neboť dělba práce na práci fyzickou a duševní na úrovni výrobních sil nemá bezprostředně třídotvorný význam.

Logickou inkonzistencí kritérií dělby práce na práci fyzickou a duševní s rozdělením společnosti na základní třídy nelze však extrapolovat do reálných souvislostí historických. V tomto ohledu totiž pozorujeme frapantní spojitosti duševní práce s třídami panujícími a naopak ma-

nuální práce s třídami porobenými a vykořisťovanými. V celých dosavadních dějinách tihla každá vládnoucí třída k tomu, aby si ve svých třídních zájmech a jejich prostřednictvím v určité míře i v zájmech celé společnosti zajistila monopol na vzdělání a ideologickou moc. A tak, i když třeba jednotliví příslušníci vládnoucí třídy nebyli činnosti s převahou duševních operací nijak specificky charakterizováni, stávala se tato činnost typickým znakem aktivity vládnoucí třídy jako celku.

Odhlédneme-li nyní od toho, v jaké míře a jak konkrétně byly intelektuální výkony zastoupeny v činnosti vládnoucích tříd v jednotlivých společensko-ekonomických formacích, můžeme sumárně konstatovat, že se nominální vlastníci výrobních prostředků vždycky dělili o nadvýrobek s určitými skupinami intelektuálů ex professo, specializovaných na zajišťování nutné třídní soudržnosti a obhajobu základních zájmů třídy na všech hlavních frontách třídního boje. Tyto skupiny inteligence jsou inherentní součástí vládnoucí třídy. „Dělba práce, o které jsme už dříve zjistili, že je to jedna z hlavních sil dosavadních dějin,“ píše K. Marx, „se pak projevuje i u vládnoucí třídy jako dělba mezi duševní a hmotnou prací, takže uvnitř této třídy vystupuje jedna část jako myslitelé této třídy (aktivní, tvořiví, konceptivní ideologové této třídy, kteří si za hlavní pramen obživy zvolili vytváření a rozvíjení iluze této třídy o sobě samé), kdežto druzí mají k těmto myšlenkám a iluzím spíše trpný a receptivní postoj, protože jsou aktivními členy této třídy ve skutečnosti a mají méně času k tomu, aby si vytvářeli o sobě iluze a myšlenky. V rámci této třídy se z tohoto jejího rozštěpení může vyvinout dokonce určitá protikladnost a nepřátelství mezi těmito dvěma částmi, ale tato protikladnost sama sebou přestává, jakmile dojde k praktické kolizi, kdy je ohrožena sama třída...“²⁰ Chceme podtrhnout, že intelektuály uvedeného typu pokládáme za organickou složku vládnoucí třídy nikoli specificky pro jejich specializaci, nýbrž jediné proto, že se tato jejich specializace pojí s jejich participací na třídním vykořisťování a potlačování.

Snahy o vytvoření zvláštní skupiny

¹⁹ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 29. Praha, SNPL 1955, s. 200.

²⁰ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha, SNPL 1958, s. 60.

intelektuálů s funkcemi — vzhledem k základnímu třídnímu zájmu — obdobnými těm, o nichž byla právě řeč, nacházíme ovšem i u jiných, a jmenovitě také u potlačených tříd. Podstatný rozdíl je jen v podmínkách a možnostech tyto snahy realizovat.

Od výše uvedeného typu intelektuálů musíme odlišovat inteligenci, jejíž pracovní podmínky a životní postavení ji řadí na pomezí velkých antagonistických tříd. Z definice sem patří všichni, jejichž základní ekonomická a společenská pozice implikuje třídně různorodé rysy. Podle konkrétních proporcí a vazeb těchto rysů se tato skupina vnitřně člení na různé profilované a víceméně početné podskupiny. Bez ohledu na to, jde-li o intelektuály, které Gramsci nazývá „organickými“ a kteří se podle něho rodí „v původní oblasti základní funkce ve světě hospodářské činnosti“, anebo ty, o nichž hovoří jako o intelektuálech tradičních, již jsou nositeli dějinné kontinuity specializované duševní práce,²¹ typickým rysem této skupiny inteligence je její sociální labilita, plynoucí nejen prostě z faktu postavení mezi velkými třídami, ale i jeho neustálého posouvání v souvislosti s jakoukoli významnější společenskou změnou.

Posouzení konkrétního postavení inteligence na frontách třídního boje, určujícího její charakter a vůbec otázky kritérií třídní příslušnosti s ohledem na práci fyzickou a duševní, se aktualizuje v diskusích a koncepci dělnické třídy v soudobém kapitalismu. Tuto problematiku je však možno rozevřít teprve ve zvláštním článku.

Резюме

Гоушка И.: К марксистской концепции общественных классов

Целью статьи является анализировать классы в эксплуататорских формациях, или же классы в первоначальном и классическом значении. Путем многократной теоретической редукции, выражающей редукцию, осуществляющуюся в самой практической жизни, т. е. редукцию всеобщести проявлений жизни классов сначала к их экономическому бытию, этого бытия, в свою очередь, к сфере производства и, наконец, самой этой сферы к ее элементарной внутренней предпосылке — способу распределения средств производства, мы приходим к самому существенному слою, в котором коренятся общественные классы. Это значит, что отношение к средствам производства надо

понимать как основной, или же решающий или определяющий момент возникновения и существования классов. По этому критерию мы различаем в эксплуататорских формациях две основные общественные группы: эксплуататоров и эксплуатируемых.

Классы в собственном смысле — это социальные макрогруппы, существенная черта которых дана тем строем, который делает возможным, чтобы одна из них присваивала труд другой. Из этого вытекает, что большая социальная группа становится классом на основе своей элементарной позиции и функции в эксплуататорских отношениях, но из того никак нельзя доказывать, что термин и понятия класс можно в рамках целей марксистско-ленинской теории употребить только и исключительно для общих совокупностей всех эксплуататоров и эксплуатируемых. С точки зрения теории лет основания, почему не различить классы по их величине и не иметь, таким образом, понятие большого класса, который отражает эксплуататоров и эксплуатируемых как их общие совокупности, и рядом с этим понятие относительно меньших, частичных, или же специфических классов, отражающих только определенные, гомогенные части названных самых широких глобальностей.

Классы конституируются не просто в результате лишь своей объективной материальной позиции и вытекающей из нее идентичности объективных нужд и интересов, но только в результате определенных специфических позиций по отношению к другим классам, развившихся из соответствующих объективных данных при помощи субъективного усилия, именно в результате враждебных позиций. И те возможны как позиции не частичных местных групп, но именно как позиции целых больших, т. е. всенациональных групп лишь на основе их определенной сознательности и организованности.

Следовательно, категория общественного класса совершенно не является категорией узко экономической, а социологической. Ввиду этого мы должны в генеалогии классов различать по крайней мере три стадии развития. Сначала существует класс в зародышевой, или же неразвитой форме как социальная группа в своем элементарном данном состоянии, в сфере экономического бытия и институтов еще без самосознательных рефлексов. На этой «пренатальной» стадии развития классов или «классов в себе», если употребить выражения основоположников научного коммунизма, можно, правда, у их членов установить определенные типичные проявления, как функции их одинакового экономического бытия, но пока только как проявления более или менее изолированных друг от друга индивидов, а не уже как проявления определенного сознания отношения классовой принадлежности, и тем самым классовой борьбы. Класс в настоящем и собственном смысле конституируется в степени, в которой у соответствующей совокупности людей образуется сознание отношения классовой принадлежности и в которой оно проникает в практику как классовое движение

²¹ Viz Gramsci, A.: *Základy politiky*. Praha, Mladá fronta 1967, s. 124—125.

и классовая борьба. Пробуждение классового самосознания и классового антагонизма в форме политического сознания и политической организации, которое само по себе является качественным переворотом в большом процессе возникновения и развития классов как таковых, естественно открывает целую шкалу уровней соединения бытия и сознания, объективных потребностей и субъективных интересов, коротко говоря, содержания и форм в жизни классов. И несомненно совсем справедливо в общей эволюции «класса для себя» выделение в качестве особой стадии состояния, когда это содержание нашло свою самую адекватную форму.

Поскольку дело касается пролетариата, его полностью созрелый классовый субъективизм предполагает коммунистическое, марксистско-ленинское сознание его решающих частей, единственно которое может — потому что оно научного характера — ориентировать классовые бои пролетариата в правильном направлении, т. е. к выполнению основных и перспективных целей. Без марксистско-ленинского сознания пролетариат способен развить свой политический субъективизм только к отражению непосредственных заданий и интересов, т. е. он может дойти только к ориентации на реформу буржуазного строя, не на его ликвидацию. Для того чтобы пролетариат осуществил социалистическую революцию, таким образом, недостаточно ему осуществить — как это сделали предшествующие революционные классы — свои непосредственные классовые интересы, но он должен «перешагнуть» их. Поэтому и историческая миссия пролетариата на много более требовательна. Непосредственные требования частичного улучшения жизненных условий для пролетариата в рамках капитализма, выражающие реальные противоречия капитализма и их проwicklung в сознание пролетариата, могут адекватно рассмотрены только в более широком контексте классовой борьбы с учетом того, помогают ли они выполнению основных задач пролетариата и каким образом это осуществляется.

В связи с анализом классовой структуры иногда ставят рядом большие классы и интеллигенцию. Однако с первого взгляда ясно, что в случае больших классов и интеллигенции дело касается совсем различной социальной группы. В вопросе классовой принадлежности, как это мы видели, мы ориентируемся первично по экономической позиции, между тем как критерием принадлежности к группе интеллигенции является статус профессии. Логическое несуществование критериев разделения труда на труд физический и умственный с разделением общества на основные классы нельзя, однако, экстраполировать на реальные исторические связи. В этом отношении именно наблюдаем бросающиеся в глаза связи умственного труда с классами господствующими и, наоборот, ручного труда с классами угнетенными и эксплуатируемыми. Владельцы средств производства всегда делились прибавочным продуктом с определенными группами интеллектуалов по профессии, специализированных на обеспечение необходимой классовой сплоченности и на защиту основных интересов класса на всех глав-

ных фронтах классовой борьбы. Эти группы интеллигенции являются интегрентной составной частью господствующего класса.

Стремления создать особую группу интеллектуалов с функциями, по отношению к основному классовому интересу аналогичными тем, о которых как раз шла речь, мы находим, конечно, и у других, а именно также у подавленных классов. Существенная разница только в условиях и возможностях реализовать эти стремления. От вышеприведенных типов интеллектуалов следует отличать интеллигенцию, представляющую особый слой на грани больших общественных классов. По дефиниции сюда относятся все, основная экономическая позиция которых включает классово-гетерогенные черты. Типичской чертой этой группы интеллигенции является ее социальная неустойчивость, вытекающая не только просто из факта положения между большими классами, но также из цифрового передвижения его в связи с любым более значительным общественным изменением.

Summary

Houška J.: The Marxist Conception of Social Classes

The goal of this paper is to deal with classes in exploiting formations, i. e. with classes in the original and classic sense.

On the basis of a multiple theoretical reduction expressing the reduction, which takes place in practice itself, i. e. the reduction of the totality of vital manifestations of classes first of all to their economic being, then of this being to the sphere of production and, finally, of this very sphere to its elementary internal prerequisite — the way of distributing the means of production — we arrive at the most fundamental stratum in which the roots of social classes are struck. This means that it is necessary to comprehend the relation to the means of production as a basic and/or decisive, determining moment of the origin and existence of classes. According to this criterion, two large social groups are distinguished in exploiting formations: the exploiters and the exploited.

In the proper sense, classes are social macrogroups whose fundamental feature is given by the order making it possible for one of them to appropriate the other's labour. It follows from this fact that a large social group becomes a class on the basis of its elementary position and function in exploiting relations, but one cannot deduce of it at all that the term and concept of class can be used in the intentions of Marxist-Leninist theory only and exclusively for aggregate sets of all exploiters and the exploited ones. From the viewpoint of theory there is no reason why not to distinguish classes according to their size and, consequently, not to have the concept of a *large* class, which reflects the exploiters and the exploited as their aggregate sets, and in addition to this the concept of relatively *smaller, partial and/*

for specific classes, which reflects only certain, homogeneous parts of those broadest class globalities.

Classes constitute themselves in no way simply, only by their objective material social position and the identity of objective needs and interests following from it, but by certain specific attitudes to other classes, which will develop from those objective entities by subjective assistance, i. e. by hostile attitudes. These attitudes are again possible not as those of partial localities, but just as those of entire, large, i. e. nation-wide groups, only on the basis of their certain consciousness and organization.

The category of social class is, therefore, not at all a specifically economic category, but a sociological one. With regard to this fact it is necessary to distinguish in the genealogy of classes at least three developmental stages. First, there exists a class in its germinal, i. e. undeveloped form as a social group in its elementary entity in the sphere of economic being, still without self-conscious reflexes in the sphere of social consciousness and institutions. In this "pre-natal" stage of the development of classes or "classes per se" — if the term of the founders of scientific communism is to be used — it is no doubt possible to find out certain typical manifestations of their members as functions of their equal economic being, but meanwhile only as manifestations of more or less isolated individuals and not yet as manifestations of a certain awareness of class adherence and, consequently, also of class struggle. In the true and proper sense of the word, a class constitutes itself to such an extent to which this awareness of class adherence is formed in the respective set of people and penetrates into practice as class movement and class struggle. The awakening of class consciousness and class antagonism in the form of political consciousness and political organization, which in itself is a qualitative turning-point in the entire process of origin and development of classes *per se*, naturally opens a whole scale of levels of the linkage of being and consciousness, objective needs and subjective interests, briefly of contents and forms in the life of classes. It is undoubtedly quite justified to sever the stage in which the contents found its most adequate form as a special stage in the total evolution of a "class per se".

As far as the proletariat is concerned, its fully matured class subjectivity presupposes the communist, Marxist-Leninist consciousness of its decisive parts; being of a scientific nature, it alone can orientate the proletariat's class struggles in a right direction, i. e. to the fulfilment of basic and prospective goals. Without the Marxist-Leninist consciousness the proletariat is able to develop its class political subjectivity only to a reflection of immediate tasks and interests, i. e. it can

arrive only at the orientation to a reform of bourgeois order, not to its liquidation. It is therefore not sufficient for the proletariat — in order to perform the socialist revolution — to realize its immediate class interests as the preceding revolutionary classes, but it must "exceed" them. For this reason the historical mission of the proletariat is also more pretentious. The immediate demands of partial improvement of the life conditions for the proletariat within the framework of capitalism, which express the real contradictions of capitalism and their penetration into the proletariat's consciousness, can be adequately assessed only in the broader context of class struggle with regard to the fact, whether and in what way they aid to fulfil the basic tasks of the proletariat.

In connexion with the analyses of class structure, large classes and intelligentsia are sometimes co-ordinated. At first sight it is, however, evident that in the case of large classes and intelligentsia quite different social groups are concerned. In the issue of class adherence — as we have seen — we orientate ourselves primarily according to economic status, while professional status is a criterion for the adherence to the group of intelligentsia. The logical inconsistency of the criteria of dividing work into physical and mental with the division of society into basic classes cannot, however, be extrapolated into real historical connexions. In this respect we can namely observe the striking connexions of mental work with the ruling classes and, *vice versa*, of manual work with the enslaved and exploited classes. The owners of the means of production have always shared the surplus product with certain groups of intellectuals *ex professo* specialized for the securing of necessary class unity and defence of the basic class interests in all main fronts of class struggle. These groups of intelligentsia are an inherent part of the ruling class. However, we can find the attempts at creating a special group of intellectuals with functions — with regard to the basic class interest — analogous to those, which have been just discussed, even in other and particularly in oppressed classes. There is a substantial difference only in the conditions and possibilities of realizing these attempts. We must distinguish from the above-mentioned types of intellectuals the intelligentsia representing a special stratum on the border of large social classes. From the definition all those belong here whose basic economic status implicates class-heterogeneous features. A typical feature of this group of intelligentsia is its social lability following not only simply from the fact of its position among large classes, but also from the latter's permanent shifting in connexion with any more important social change.